

МІЖНАУКОВА ІНТЕГРАЦІЯ В ОСМИСЛЕННІ БАГАТОРІВНЕВОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ РЕГУЛЯТИВІВ ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті окреслено основні історичні ступені дослідження сфери регуляції людської діяльності засобами природознавства, неврології, психології. Доведено, що існує специфічний напрям знання, в якому втілюються різноманітні методологічні підходи, парадигми, інструментальні технології вивчення внутрішніх механізмів регуляції людської діяльності.

Ключові слова: діяльність, соціокультурні регулятиви людської діяльності, методологія соціально-гуманітарного пізнання, міжнаукова інтеграція, психофізіологічні механізми регуляції людської діяльності.

Актуальність проблеми. Суспільство та його культура, а також кожний історичний тип особистості є результатом власної діяльності, що керується історично утвореними соціокультурними регулятивами – технологіями виробництва матеріальних і духовних благ, нормами соціальної життєдіяльності, алгоритмами управління, методами соціалізації та окультурювання молоді. Останні півтора століття розвитку людинознавства – це доба, коли формується багато нових напрямів наукового пізнання засад людського існування та сутнісних атрибутів людини. Визначальну роль у дослідженні «регулятивної» проблематики відіграють нейрофізіологія активності та психологія діяльності, відкриття сугестивності як основи комунікаційних взаємодій у світі живих тварин та людини, експлікація ідей кібернетики та теорії інформації на людино- та суспільствознавство. Обсяг спеціалізованих теорій та концепцій з «регулятивної» проблематики дуже великий, і кожна із них є своєрідним «вікном» у сферу соціокультурної регуляції.

Мета статті – розглянути основні ступені історії вивчення сфери соціокультурної регуляції людської діяльності засобами природничих наук (таких, як фізіологія нервової діяльності, психофізіологія, психологія). Довести, що на межі поєднання природничого та соціально-гуманітарного знання існує специфічний напрям наукових досліджень, в якому реалізуються різноманітні методологічні підходи, парадигми, інструментальні технології щодо вивчення регулятивів людської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Глибокі ідеї щодо об'єктивної наукової необхідності життєдіяльності синтезу фізіологічного, лінгвістичного, психологічного, культурологічного та філософсько-антропологічного підходів до вивчення сфери регуляції людської діяльності наприкінці ХІХ ст. закладені В. Вундтом (1832–1920) в межах утвореного ним напрямку *фізіологічної психології*, де використовувались різноманітні методики інтроспективного самозвітування щодо внутрішніх процесів та станів. Згідно з його концепцією,

існує паралелізм нейрофізіологічних процесів, які в його лабораторії вивчалися шляхом інтроспективних звітів піддослідних осіб і вимірювались спеціальними технічними приладами, та вищих психічних форм активності. Мовлення, мислення, воля, згідно з його поглядами, піддаються вивченню тільки в їх опредметнених формах в таких явищах культури, як міф, релігія, мистецтво. Сама назва його головного твору «Психологія народів» свідчить про його бачення завдань нового наукового напрямку. Ці ідеї захоплювали науковців, тому утворена ним лабораторія декілька десятиліть була самим впливовим центром підготовки фахівців у галузі людинознавчих досліджень в Європі. Проте на зламі XIX – XX ст. все частіше висловлюються сумніви в тому, що всі психологічні регулятивні процеси є доступними для інтроспективного спостереження. Експериментально було доказано, що існують неусвідомлювані механізми активності. В 1906 р. Ч. Шерингтоном (1859–1952) була опублікована праця під назвою «Інтеграційна діяльність нервової системи» [12, 5–16], де обґрунтовувались методологічні підходи до вирішення проблеми системної єдності нейрофізіологічної активності і психологічних процесів життєдіяльності людини. В цю ж добу Е. Торндайк (1874–1949) формулює концепцію «методу спроб та помилок», згідно з якою вирішення проблеми досягається шляхом «сліпого відбору» здійснених випадково рухів, яку відразу ж було розповсюджено на процес навчання людини новим вмінням. Більш детально програму розвитку «фізіології поведінки» – біхевіоризму – формулює Д. Уотсон. До цього напрямку примикають А. Вейс (теорія «фізичного монізму»), У. Хантер (концепція «антропонімії»), К. Лешлі (вивчення локалізації функцій мозку). За одиницю поведінки приймається зв'язок «стимул – реакція». Мислення ототожнюється з мовленево-руховою активністю, емоції – зі зрушенням рівноваги внутріорганізованого середовища. Швидко розгортається протистояння між ідеями біхевіоризму і європейської гештальт-психології (У. Келер, Д. Коффка, В. Штерн), що базувалась на уявленні про психіку як систему суб'єктивних образів навколишнього світу і комбінованих на їх основі висновків і понять. Але вже у 20-ті роки розпочався синтез ідей біхевіоризму з концепціями гештальтпсихології та психоаналізу. Цей напрямок виявився дуже результативним, тому що «майбутньому ці ідеї були широко прийнятими лінгвістикою, соціологією, семіотикою, кібернетикою. Школа німецько-американського психолога К. Левина (1890–1947) збагатила сферу дослідження психологічних виявів регулятивів діяльності безліччю нових понять, що відображають різні сторони поведінки особи: «психологічне поле», «життєвий простір», «рівень домагань», «цільова структура», «реальні і ідеальні цілі діяльності», «тимчасова перспектива», «квазіпотреби», «валентність», «пошук успіху», «прагнення уникнути невдачі» тощо.

Особливе значення в якісному поглибленні уявлень про механізми регуляції людської діяльності має напрям психоаналізу, заснований З. Фрейдом (1856–1939). Прибічники сучасних розмаїтих психоаналітичних шкіл орієнтовані на поєднання психоаналітичного підходу до людини з філософсько-

антропологічними та філософсько-культурологічними концепціями, а також ідеями феноменології, структуралізму, герменевтики, теорії комунікації тощо. Внаслідок цього утворено безліч ідей, котрі допомагають дослідити найбільш тонкі та глибинні механізми людського світосприйняття, сфери потрібнісних, мотиваційних, ціннісних орієнтацій, виникнення невротичних, конфліктних станів тощо.

Формування вітчизняної традиції природничого дослідження механізмів людської діяльності пов'язане з публікацією в 1863 р. книги І.М. Сеченова (1829–1905) «Рефлекси головного мозку». Теорія умовних і безумовних рефлексів, а також поняття «другої сигнальної системи», опрацьовані І.П. Павловим (1849–1936), глибоко вплинули на розвиток уявлень про механізми регуляції діяльності у середовищі біологів, психологів, і поступово майже перетворились на філософські та ідеологічні догми. Захоплення рефлексологією та віра в її пізнавальний потенціал була виключно великою. Так, К.Н. Корнілів, що вважався «першим радянським психологом», у 1923 і 1924 рр. на з'їздах психоневрологів запропонував термін «психологія» замінити терміном «реактологія». «Реактологія» за його поглядом є синтезом об'єктивної і суб'єктивної тенденцій в радянській психології, що дозволяє органічно поєднати поняття «свідомість» і «психіка» з фізіологією рефлексів. [5, 169–170]. Проблема людини поєднувала всі наукові інтереси В.М. Бехтерева (1858–1927). Характеризуючи основні етапи дослідження механізмів людської діяльності, дуже рідко згадують про наукову творчість А.А. Ухтомського (1875–1942). У 30-х рр. опрацьовує свою теорію співвідношення мислення і мови видатний психолог, педагог і нейролінгвіст, який народився і розпочинав свою наукову діяльність в Україні, Л.С. Виготський (1896–1934).

Альтернативою ідеям західного психоаналізу ми вважаємо більш виважену вітчизняну традицію з'ясування природи відхилень у сфері балансу соціокультурних, психічних, нейрофізіологічних регуляторів діяльності, утворення якої зв'язане з ім'ям Б.В. Зейгарник (1900–1988), засновника *патопсихології* – наукового напрямку, провідні ідеї якого були сформульовані свого часу ще Ч. Ломброзо, К. Левиним, В.І. Бехтеревим. Дослідженнями патопсихологічних феноменів займався також О.Р. Лурія (1902–1977), який водночас із загальним з Л.С. Виготским та А.Н. Леонтьєвим дослідженням культурно-історичної обумовленості психічних процесів опрацював методику виявлення скритих афективних комплексів, мозкової локалізації вищих психічних функцій та їх порушень при патологіях. Ідеї К. Левина знайшли своє відображення в обґрунтуванні психолого-педагогічної теорії людської діяльності С.Л. Рубінштейна.

Період з 1948 р. і до початку 60-х рр. з погляду темпів наукового розвитку, появи нових ідей в галузі людинознавства був найбільш застійним. Початок змін у ставленні до людинознавства ознаменованій Всесоюзною нарадою з філософських питань фізіології вищої нервової діяльності і психології (1962).

Активний вплив на орієнтацію людинознавчої думки в цей період мала наукова діяльність А.Н. Леонтьєва, який, слідуючи ідеям Л.С. Виготського, опрацьовував загальнопсихологічну концепцію діяльності, де відображений розвиток психіки у філо- та онтогенезі, формування свідомості та її соціокультурну роль. Особливо продуктивним було введення в науковий вжиток уявлень про «особистісні смисли» та «значення» у сфері регуляції людської діяльності, які ігнорувались рефлексологією. В розвиток уявлень про сферу неусвідомлюваних механізмів нейропсихічної регуляції діяльності значний внесок зроблено Д. М. Узнадзе (1886–1950), яким опрацьовано теорію «настанови», згідно з якою накопичений прижиттєвий досвід індивідуума формує алгоритм його поведінки, якій несвідомо використовується в подальшій діяльності [11]. В руслі його ідей у 60 – 70-ті рр. працювали А.М. Свядош, Ф.В. Бассин.

Представниками сформованої у 70 – 80-ті рр. школи «диференціальної психології» та нового наукового напрямку – *психогенетики* – Б. М. Тепловим, В. Д. Небиліциним, І. В. Равич-Щербо обґрунтовувались нові теоретико-методологічні підходи щодо дослідження багаторівневих зв'язків між індивідуальним генотипом і соціальним типом особистості, які завжди заперечувались А.Н. Леонтьєвим. Ідея примата соціального в розвитку структур людського мислення та діяльності легко перетворюється на догму, підкреслює І.В. Равич-Щербо, коли йдеться про ознаки психологічної, соціальної, культурної індивідуальності. Але шляхом до усвідомлювання взаємопереходів між генетичними факторами поведінки, соціокультурною та індивідуальною регуляцією не може бути механічна абсолютизація ролі соціального. «...Мова йде не про виникнення тих чи інших психічних та психофізіологічних функцій, рис особистості тощо в філогенезі, а про природу індивідуальних особливостей людини в популяції, що зараз живе. Характеристики генетичного та середовищного розмаїття як детермінантів розмаїття фенотипічного є популяційними характеристиками. ...Оскільки всіляка властивість є результатом взаємодії генотипу та середовища, а також власне психологічних впливів, вона не може розглядатися як «спадково детермінована» риса даного індивідуума» [10, 7].

У 70-ті рр. у вітчизняній науці утворився ще один цікавий напрям наукових досліджень, який потенційно мав зіграти визначальну роль в якісній трансформації характеру досліджень механізмів регуляції людської діяльності – *біологічна кібернетика*. До цього напрямку належать праці Н. П. Бехтеревої, Б. В. Бирюкова, Є. С. Гелера, В. І. Крем'янського, В. Н. Пушкіна, А. Д. Урсула. Близькою до нього є змістовна праця О. С. Батуєва [1]. Але найбільш глибоко нові методологічні та концептуальні здобутки цього напрямку були представлені в праці колективу дослідників (Н. П. Наумов, Б. Г. Режабек, О. Г. Чораян), очолюваного А. Б. Коганом [2]. Саме у цьому дослідженні були максимально сконцентровані ідеї щодо поглиблення кібернетичного підходу до процесів регуляції в життєдіяльності живих систем, універсальних механізмів зовнішньої регуляції та саморегуляції, інтегрованої єдності

внутріклітинних, вегетативних, гуморальних, нервових та психічних, рефлекторних та інтелектуально-логічних регулятивних процесів. На наш погляд, методологічний та теоретичний потенціал цієї праці далеко виходить за межі звичайного «навчального посібника», як була репрезентована ця робота. Своє філософське узагальнення ідеї біологічної кібернетики знайшли в одній із праць Д. І. Дубровського, де зверталась увага на існуючу потребу в поглибленні дослідження сфери регуляції в напрямку соціокультурного середовища: «...Програми особистості (тобто її цілі, плани, наміри, жадання тощо) в деяких відношеннях і в тій чи іншій мірі розходяться з програмами суспільства, колективу, інших особистостей. ...Співвідношення внутрішніх та зовнішніх програм особистості є вкрай складним – від повного або часткового співпадіння до взаємного виключення. Ця складність є ще більш вражаючою, якщо врахувати, що реальна особистість має в собі безліч програм (цілій, намагань, планів тощо), які знаходяться не тільки у співвідношенні субординації, але також координації та конкуренції, і, наприкінці, можуть бути взагалі погано впорядкованими» [8, 269]. Але в ту добу очікуваний перехід від пояснення біологічних та психологічних регулятивів діяльності людини до дослідження сутності соціокультурної регуляції реально не міг здійснитися за відомих історичних умов.

Суттєвою причиною поглиблення науково-теоретичного дослідження сфери соціокультурної регуляції людської діяльності є усвідомлення існування сфери невербальної комунікації. Принципово важливим є відкриття механізмів *сугестії*, концентрація на них наукової уваги, з'ясування деяких її закономірностей, хоча цей феномен все ще не достатньо досліджуваний. К. Лоренцу належить відкриття такого атрибуту людської природи, як *імпринтинг*, за що він одержав Нобелівську премію в галузі медицини 1973 р. Уявлення про те, що навчання “правильним” формам поведінки починається в людини також, як і в інших тварин, відразу після народження як «автоматична фіксація примітних ознак поведінки перших побачених ними зовнішніх об'єктів» (англ. *imprint* — відображати, залишати слід) є дійсно «сенсаційним» з погляду з'ясування шляхів формування людської регулятивності. До цього наукового напрямку наближується *палеопсихологічна концепція* Б.Ф. Поршнева щодо імітативного утворення механізму інтердикції – гальмівної реакції нервової системи вищих тварин, яка є передумовою переходу від першої сигнальної системи до другої. На особливу увагу заслуговує також обґрунтована ним ідея паралельного утворення контрсугестивності людини, яка супроводжує формування сугестивності. Контрсугестія історично виникає як здібність до утворення активної захисної («негативної», тобто «відхиляючої») реакції на сугестію.

Формами сугестії, навіювання, імпринтингу не вичерпано розмаїття реальних природних механізмів сприйняття людиною «регулятивних» впливів середовища та утворення власної регулятивної та саморегулятивної дії. Ми вважаємо «недоліком» сучасної науки майже повну зневагу щодо проблем *екстрасенсорної* комунікації. Ця проблематика цілком «віддана на відкуп»

«парапсихологам». Але парапсихологія вважається «справжніми науковцями» чи то сферою містики, окультизму, чи ще якогось фантазійного «езотеричного» знання. «Серйозним» предметом наукового дослідження вважали ці форми психічної діяльності Д. І. Менделєєв, В. М. Бехтерєв. Але в галузі знання «академічного» з часу виходу в світ праці Л. Л. Васильєва, який заявив, що є реальні підстави для перетворення «телепатії як особливої форми інформації чи спілкування живих тварин, яка проявляється в безпосередньому (тобто без використання відомих нам органів чуття) впливі нервово-психічних процесів однієї істоти на нервово-психічні процеси другої істоти» [3, 14] не з'явилося більше жодної професійної публікації. Проте в західному світі існують експериментальні методики, які дають змогу об'єктивізувати знання про «псі-явища» та екстрасенсорні можливості людини: «аурографія» за П.Ч. Гуляєвим, «фотографування біополя» (в полі СВЧ) за С.Д. Кірліаном, фіксація на фото- і кіноплівці зорових галюцинацій по Р.П. Крохмальову, фіксація біопотенціалів при телепатичному ефекті К. Кріпієра, дистанційне нав'язування інформації і поведінкових реакцій за допомогою імплантованих електродів Х. Дельгадо [9].

Отже, при вирішенні завдань дослідження «регулятивної» проблематики необхідно особливо виділити значення новітнього історичного періоду наукового розвитку. В цю добу утворюється розмаїття конкретно-наукових методологічних підходів, методик, технологій, які здатні сприяти переходу людинознавства від відображення існування людини до усвідомлювання її сутності, від окреслення природних рис до системного відображення суспільних властивостей, від утворення випадкових, поверхневих, формальних, характеристик людської активності до встановлення необхідних, глибинних, змістовних законів реалізації індивідуальних регулятивів існування в соціальній життєдіяльності.

Висновки. Окреслені найбільш яскраві ступені історії вивчення сфери регуляції людської діяльності засобами природознавства, неврології, психології. Зацікавленість у вирішенні цієї проблеми поєднує багатьох представників конкретних наук. Відтак, існує специфічний напрям знання, в якому втілюються розмаїті методологічні підходи, парадигми, інструментальні технології. В межах цього напрямку уявлення про багаторівневі регулятивні утворення імплікуються в численних практичних (фізіологічних, нейрофізіологічних, психофізіологічних, психіатричних, соціально-педагогічних) аспектах людської життєдіяльності.

Визначальну роль у дослідженні «регулятивної» проблематики грають нейрофізіологія активності та психологія діяльності, розмаїті напрями психоаналізу, етнологічне відкриття феноменів імпринтингу та сугестивності як основи комунікаційних взаємодій у світі живих тварин та людини, експлікація ідей кібернетики та теорії інформації на людино- та суспільствознавство. Сучасне знання про цю сферу повинно синтезувати та інтегрувати здобутки різних наук. Сферу соціокультурних регулятивів неможливо розглядати без опори на знання про їх внутрішні «тілесні», біологічні, нейрофізіологічні, психофізіологічні механізми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батуев А.С. Высшая нервная деятельность / А. С. Батуев.– М. : Высшая школа, 1991. – 256 с.
2. Биологическая кибернетика / Под ред. А.Б. Когана. Учебн. пособие для вузов. Изд. 2-е, перераб. и дополн. – М. : Высшая школа, 1977. – 408 с. – Библиография: С. 400–403.
3. Васильев Л.Л. Внушение на расстоянии (Заметки физиолога) / Л. Л. Васильев. – М. : Госполитиздат, 1962. – 160 с.
4. Гадамер Х.Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Общ. ред. и вступит. статья Б.Н. Бессонова. – М.: Прогресс, 1988. – 700 с.
5. Грехэм Л.Р. Естествознание, философия и науки о человеческом поведении в Советском Союзе: Пер. с англ. / Л. Р. Грехэм. – М. : Политиздат, 1991. – 480 с.
6. Грушевський М.С. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / М. С. Грушевський. – К. : Либідь, 2006. – 254 с.
7. Делез Ж. Логика смысла: Пер. с фр. – Фуко М. *Theatrum philosophicum*: Пер. с фр. – М. : Раритет; Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – 480 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.chat.ru/~yankos/ya.htm>.
8. Дубровский Д. И. Информация, сознание, мозг / Д. И. Дубровский. – М. : Высшая школа, 1980. – 286 с.
9. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. Изд. 2-е / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
10. Роль среды и наследственности в формировании индивидуальности человека / Под ред. И.В. Равич-Щербо / НИИ общ. и педагогич. психологии Акад. пед. наук СССР. – М. : Педагогика, 1988. – 336 с. – Библиография: С. 304–325.
11. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки. Психологические исследования / Д. Н. Узнадзе. – М. : Наука, 1966. – С. 136–210.
12. Шеррингтон Ч. Интегративная деятельность нервной системы / Ч. Шеррингтон. – Л. : Наука, 1969. – 390 с.

РЕЗЮМЕ

А. М. Щербина. Межнаучная интеграция в осмыслении многоуровневости социокультурных регулятивов человеческой деятельности.

В статье обозначены основные исторические ступени исследования сферы регуляции человеческой деятельности средствами естествознания, неврологии, психологии. Доказано, что существует специфическое направление знания, в котором реализуются разнообразные методологические подходы, парадигмы, инструментальные технологии изучения внутренних механизмов регуляции человеческой деятельности.

Ключевые слова: *деятельность, социокультурные регулятивы человеческой деятельности, методология социально-гуманитарного познания, межнаучная интеграция, психофизиологические механизмы регуляции человеческой деятельности.*

SUMMARY

A. M. Scherbina. Interscientific Integration is in the Comprehension of Mnogourovnevosti Sociokul'turnikh Regul'yativov of Human Activity.

The basic historical stages of research of sphere of regulation of human activity are marked by facilities of natural science, neurology, psychology. It is well-proven that exists specific direction of knowledge, various metodzhology approaches, paradigms, instrumental technologies of study of internal mechanisms of regulation of human activity, will be realized in which.

Key words: *the activity of man, the socialcultural regulativis of human activity, methodology of the social-humanitarian cognition, interscientific integration, physiological mechanisms of regulation of human activity.*